

Makale Geliş | Received: 15.11.2017
Makale Kabul | Accepted: 31.12.2017
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.418891

Arif ÇİÇEK

Dr. Öğr. Üyesi
Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Gümüşhane-Türkiye
Gümüşhane University, Faculty of Letters, Department of Sociology, Gümüşhane-Turkey
ORCID: 0000-0003-0225-5296
arificcek@gumushane.edu.tr

Orta Asya Türk Toplularının Sosyo-Kültürel Yapısının Genel Bir Değerlendirilmesi

Öz

Türk milleti, tarih boyunca farklı coğrafyalarda hâkimiyet sürmüştür. Bu hâkimiyetini kendi kültür dünyasından çıkardığı müesseseler vasıtasıyla sağlamıştır. Toplular, sahip oldukları kültür potansiyeli sayesinde bir takım müesseseler ortaya koyar. Türk toplumunun kültürü de her zaman her dönem de böyle müesseseler vücuda getirecek kadar zengindir. Türk milleti ortaya konan müesseselerle hem varlığını devam ettirmiş hem de birliğini ve bütünlüğünü sağlamış ve diğer toplumlara örnek olmuştur. Bu çalışmada orta Asya Türk toplumlarının genel sosyo-kültürel yapısı tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Toplum, Toplum Yapısı, Orta Asya, Türk Toplumu.

A General Evaluation on Socio-Cultural Structure of Central Asian Turkish Society

Abstract

Turks have ruled over different geographies throughout history. This dominance has been gained by means of institutes they formed with their own culture. Societies form some institutes by means of cultural potential they have. The culture of Turkish society is a rich enough to form such institutes in every period. Turks have both continued their existence and provided unity and have been a model for other societies by means of those institutes. In this study, general structure of socio-cultural structure of Central Asian Turkish societies will be discussed.

Keywords: Society, The Structure of Society, Central Asia, Turkish Society.

Giriş

Türk milleti kadar kaderini devletiyle bir görmüş başka millet yoktur. Türk’ler, yeni bir devlet kurarlarken eski devletlerinden intikal eden tecrübelerden faydalanmaya dikkat etmişler, devletin bilgi, birikim ve tekâmül işi olduğunu gözden kaçırmamışlardır (Niyazi 1995: 7). Avrupa’daki büyük ilim otoriteleri, dünya tarihinde rol oynayan kavimler arasında “atlı kavimler” dedikleri bir gruba büyük önem vermişlerdir. “Atlı kavim” demek; at yetiştiren ve bütün günlük hayatı at üzerinde geçen insan toplulukları demektir. Dünya tarihindeki en önemli ve güçlü atlı kavimlerden doğuda olanları Türk’ler, batıdakiler ise Cermen’ler idi.

Tabiat şartları bir kısım Türk’leri hayvan yetiştiricisi yapıyordu. Orta Asya’daki bazı iklim ve hayat şartları insanları konargöçer yaşamaya mecbur ediyordu. Orta Asya Türk ekonomisinin temelini hayvancılık teşkil ediyordu. Hayvan sayıları yüz binleri hatta Çin kaynaklarına göre milyonları buluyordu. Onlara göre Türk’ler “otlar ile suları takip ederek” yaşarlardı. Bu da gösteriyor ki, Türk’ler bir yere yerleşemedikleri için değil, hayvanlarına ot ve su bulmak için dolaşıyordu. Araçlar veya hayvanlar üzerinde taşıdıkları çadırlarını, hayvanlar için elverişli yaylalara götürüyorlar ve her mevsime göre yer değiştiriyorlardı. At yetiştiren Türk’ler, daha enerjik ve daha teşkilatçı idiler. Hayvancılık Türk’lerin sosyal hayatlarına disiplinli bir düzen de veriyordu (Ögel 1988: 13-17).

Her millet maddi imkânları ve manevi değerleri ile bir kültür bütünüdür. Bir millet yaşamakta ise onun bir kültürü olacaktır. Aşağı yukarı dört bin yıllık tarihe sahip Türk milletinin bütün yönleriyle ortaya konulması gerekmektedir. Son günlerdeki her türlü ard niyetli nitelendirmelere rağmen artık belgeleriyle ortaya konulan gerçekleri gizlemenin bir anlamı yoktur.

1. Orta Asya Türk Toplularının Yapısı

1.1. Türk Adı

Türk’lerin kadim bir millet oluşu, araştırmacıları Türk adını en eski tarih kaynaklarında aramaya sevk etmiştir. Son araştırmalarda “Türk” kelimesinin 6–8. asırlardan önce yalnız çift heceli söylendiği, daha eskiden ise, “Törük” şeklinde olabileceği belirtilmişti. Ayrıca adları Türk’e benzediği ileri sürülen bütün topluluklarla Türk kavmi arasında ırkı, lisanî, sosyal ekonomik v.b. bağ tespit edilememiştir.

Türk adına gerek kaynaklarda gerek araştırmalarda türlü manalar verilmiştir. Örneğin; Miğfer, terk edilmiş, olgunluk çağı gibi. Ziya Gökalp, töreli, kanun ve nizam sahibi diye açıklamıştır. Barthold’un düşüncesi de buna yakındır. Kelimenin Törük, türük, Türk şeklinde gelişmesini mümkün görmeyen ve bir kabile adı da olmadığını belirten Dofer’e göre, Orhun kitabesindeki Türk tabiri daha ziyade “devletin esas halkını teşkil eden millet” manasına gelmektedir. Ancak Türk sözünün cins isim olarak güç-kuvvet, sıfat olarak güçlü-kuvvetli manasını taşıdığı 1911 yılında neşredilen eski bir Türkçe vesikadan anlaşılmıştır (Kafesoğlu 1991: 42-43).

Tarihte ilk Türk adı, Orhun yazıtlarında “Türük” olarak geçiyor. Devletine bağlı halk, tebaa, güçlü kuvvetli ulus anlamındadır. Kaşgarlı Mahmut’a göre, Tanrının koyduğu Türk adı; gençlik, sağlık ve olgunluk anlamına gelir. Gökalp, Türk’ün, töreli, yasalı anlamında, töre veya türe’den geldiğini düşünmekteydi. Çin kaynaklarında miğfer anlamına gelen “Tu-kue”/Törük olarak geçiyor. Herodot tarihinde, İskit ülkesinde yaşayan “Tyrkae”nin Türk olduğu sanılıyor. Perslerin Şahname’inde “Turan” asıllı savaşçı Türk’lerden söz ediliyor (Güvenç 1996: 22).

Türk kelimesini Türk devletinin resmi adı olarak ilk kullanan teşekkül Göktürk İmparatorluğudur. Bütün bunlar Türk adının belirli bir topluluğa mahsus bir isim olmayıp siyasi bir ad olduğunu ortaya koymaktadır. Coğrafi ad olarak Türkiye tabirine ilk defa Bizans kaynaklarında rastlanmakta altıncı asırda Türkiye tabiri “Orta Asya” için kullanılıyordu (Kafesoğlu 1991: 44).

1.2. Türk Soy

Bugün Türk denince Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan ve anadili Türkçe olan insanlar akla geliyor. Hâlbuki yeryüzünde ana dili Türkçe olup da bizim sınırlarımız dışında yaşayan milyonlarca insan vardır.

İlk Türk’ler bugün Orta Asya diye bilinen yerde Tanrı dağları ile Altay dağları arasında yaşıyordu. Türk’ler beyaz ırktan ve geniş kafalı, orta boylu insanlardı. Türk’lerin bilinen tarihi dört bin yıllık bir geçmişe sahiptir (Güngör 1995: 11).

Gerek Çin kaynaklarında gerek batı kaynaklarında Türk’ler daha çok Moğol tipinde sarı renkli, dolikosefal olarak tasvir edilmişlerdir. Türk’lerle Moğollar arasında dil birliği bakımından bir münasebet olmadığı, etnoloji yönünden bir ilgi bulunmadığı ve bilhassa Orta Asya’daki kazılarda elde edilen antropolojik malzemenin incelenmesi sonucu olarak bu iki kavim arasında soy birliğinin bahis konusu edilemeyeceği ortaya konmuştur.

Son yarım asır içinde yapılan antropolojik incelemelerde Türk’lerin beyaz ırka mensup olduklarını göstermiştir. Turan tipini temsil eden Orta Asya, Maveraünnehir ve diğer yakın doğu Türk’leri beyaz tenli, koyu parlak gözlü, değirme yüzlü, endamlı, sağlam yapılı, erkek ve kadınları ile Orta Çağ kaynaklarına güzelliği örnek olarak gösterilmiş hatta İran edebiyatında “Türk” sözü bazen “güzel insan” manasında kullanılmıştır (Kafesoğlu 1991: 45-46).

Türk’ler hem soy hem dil bakımından yakın komşularından yani Çin’lilerden ve Moğol’lardan farklı idiler. Asıl geçim kaynakları hayvancılıktı bu yüzden hep hareket halinde bir hayat sürüyorlar, çok iyi at kullanıyorlardı.

Türk adı çeşitli Türk boylarından birinin adı idi. Altıncı yy’dan beri ana dili Türkçe olan bütün boyların her biri değişik bir isimle anılmakla birlikte, bunların hepsine birden “Türk” denilmeye başlanmıştır. Türk dili onları birlik sağlamalarında başlıca rolü oynamıştır (Güngör 1995: 11-12).

1.3. Ana Yurt

Türk’lerin göçlerden önce oturduğu topraklar meselesi geçen asırdan beri münakaşa edilen bir konudur. Tarihçiler, Çin kaynaklarına dayanarak Altay dağların Türk’lerin ana yurdu kabul ederken bazı kültür tarihçileri İrtiş-Urallar arasına veya Altaylar, Kırgız bozkırları arasına veya Baykal gölünün kuzey batısını göstermişlerdir. Bazı dil araştırmacıları da Altayların doğusunun veya Kingan silsilesi bölgesinin ve doksanıncı boylamın doğusunu Türk anayurdu olması gerektiğini düşünmüşlerdir. Türklerin coğrafi sınırını çizebilmek az çok mümkün olmakla birlikte dar bir bölgenin tayini oldukça zordur. Bunun sebebi Türklerin daha ilk zamanlardan itibaren geniş coğrafyaya yayılmış bulunmaları ve kültürlerini uzaklara götürmeleri olsa gerektir.

Son araştırmalar ise bu sahanın Ural-Altay dağları arasına alınması, hatta Hazar denizinin kuzey doğu bozkırlarının asli Türk yurdundan sayılması ihtimalini kuvvetlendirmiştir (Kafesoğlu 1991: 47).

Bazı yazarlar Türklerin coğrafi sahası o kadar geniştir ki Türkler için yalnızca bir tür coğrafi çevre gösterilemez. Türklerden henüz Sibiry’a’nın buzlu çöllerinden yaşayan Yakutlar bulunduğu gibi henüz Altaylarda yaşayan Bara benizler vardır. Bunların üzerinde Karakırgızlar, Kırgız Kazaklar, Başkurtlar, Karakalpaklar ve Türkmenler gelir. Bunlar henüz il yaşamaktadırlar. Bunların üstünde Tarancılar, Kaşgar Türkleri, kuzey Türkleri, Özbekleri ve Türkiye Türkleri gelir (Gökalp 1995: 11).

1.4.İrk

Bazı yazarlar Türkleri bir takım kurumların ve kelimelerin ortak olması yüzünden Altay ırkından ya da Ural-Altay adı verilen ırdan sayıyorlar. Bazı kurumların ortak olması ve isimlerinde bulunması böyle bir durumun varlığını ortaya koymaya yetmez. İrklar insan anatomisine ait türlerdir. Kafatasının uzun ya da kumral renkte olmasıyla belirlenir.

Türklerin akrabalığı aranırken medeniyet topluluğunun bazı ortak kurumlarına dayanılarak onlar aracılığıyla ile akrabalık aranmamalıdır. Türkler çeşitli zamanlarda

Çinliler, Tibetliler, Moğollar, Macarlarla aynı ilhanlığın ortak siyasal kaynağı altında ortak bir siyasal hayat yaşadıklarından bazen ortak bir medeniyet hayatı sürdürdüklerinden birçok kurumları da doğal olarak ortak olmuştur. Siyasi ve medeni katılımlardan doğan ortaklıklar ırk birliğinin sonuçları gibi görülmektedir.

Türkler Altay ırkına ve Ural-Altay ırkına mensup değildir. Türkler bunlarla uzun süre siyaset ve medeniyet yönlerinden birlikte yaşamışlardır. Türklerin bunlarla dıştan görünen bu yüzeysel benzerlikler işte bu birlikte yaşadıkları hayatın sonucudur. Türk ırkı konusunda incelemelerde bulunan Ojen Pittar, Türkler kendi başlarına ayrı bir ırktırlar. Başka her hangi bir ırktan ayrılmış değillerdir (Gökalp 1995: 22).

2. Sosyal Yapı

Bir cemiyet içindeki hayatımıza devam ederken etrafımıza baktığımız zaman gözümüze çarpan bütün maddi şeylerin insanlar tarafından yapılmış veya değiştirilmiş şeyler olduklarını görürüz. Binalar, yollar, fabrikalar insanların muayyen maksatlarla meydana getirdikleri fiziki eserlerdir. Fakat bunların hiçbirisi sosyal bünyenin bizzat kendisi değildir. Bunlar ancak sosyal yapının dış görünüşünü teşkil ettikleri için sosyal bünyenin neden ibaret olduğunu anlamımıza imkân veremezler.

Cemiyet beşeri varlıklar tarafından meydana getirilip, değiştirilen ve değiştirilmesine rağmen devam ettirilen insanlar arası münasebetler organizasyonudur. Sosyal bünye, cemiyetin karakteristik vasıflarını, grupların birbirleri ile ve fertlerin grup içinde ve dışında birbirleri ile gruplarla olan münasebetlerini ve bu münasebetleri nizamlayan organizasyon tiplerini ve bununla ilgili olarak ortaya çıkan grup hayatının fiziki çevre şartları ile de karşılıklı tesir ilişkilerini gösteren şekillenmelerini ifade eder.

Şu halde sosyal bünyeyi tetkik edebilmenin yolu, evvela grup hayatı ile karşılık tesir münasebetleri olan fiziki çevre şartlarını ve grup azalarını bir arada tutan kültürel çevrenin özelliklerini bundan sonra münasebet halinde bulunan fertlerin sosyal mevki rollerini ve nihayet münasebetlerinin organize edilmiş şeklini tayin eden teşkilatlanma tarzlarını etüt edebilmektir (Bilgiseven 1986: 99).

Orhun kitabelerine göre Türk bozkır cemiyetinin yapısını şöyle tespit edebiliriz (Kafesoğlu 1991: 215): “Oğuş= Aile”, “Urug= Aileler birliği”, “Bod= Boy, Kabile”, “Budun= Boylar birliği”, “İl(el)= Müstakil topluluk, devlet, imparatorluk”.

2. 1.Oğuş=Aile

Eski Türk cemiyetinde ilk sosyal birlik olan aile bütün içtimai bünyenin çekirdeği durumunda idi. Kan akrabalığı esasına dayanıyordu. Dıştan evlenmeye ve sultaya değil velayete dayanan baba hukukunun geçerli bulunduğu Türk ailesinde evlenen oğullar hisselerini alıp yeni aile kurmak üzere çıkarlar. Baba evi ise en küçük oğlanla kalırdı. Küçük aile nizamında yaşıyan eski Türkler daha hür fertler yetiştirmek imkânına sahipti.

Türk aile sisteminin esasları eski Türk siyasi, sosyal hemen bütün kuruluşlarına ve fertlerin davranışlarına yansımıştır. Eski Türk cemiyetinde hususi mülkiyette ferdi hukukta hürriyet ve istiklal tutkunluğunda insanları himayeye yönelik sosyal davranışlarda adalet dini tolerans anlayışlarında ve bütün bu sayılanları gerçekleştirmek ve kurmakla görevli olan devletin baba telakki edilmesinde Türk ailesinin anne-baba evlat münasebetlerinde temellenen prensiplerini görmek mümkündür (Kafesoğlu 1991: 216 v.d).

Töre aile ile ve kişiler için bir görenek idi. Aileden başlayarak herkesi yerine ve vazifesine göre sorumlu tutuyordu. Böyle bir cemiyet disiplin denen düzenin en yüksek bir örneği sayılabilir. Töre gidince ne millet, ne il ne de devlet kalabilirdi (Ögel 1988:470-471) .

2.2. Urug=Aileler Birliği

Aileden sonraki en büyük sosyal birlik urug idi. Soylar birliği veya urug’a boy denirdi. Boyların kendilerine ait toprakları, başlarında boy beyleri bulunur ve boy beylerini aile ve urug temsilcileri seçerdi. Boylar birleştikleri ve siyasi bir birlik

kurdukları zaman buna budun denirdi. Budunun başında han, kağan bulunurdu. Fakat budunların her zaman siyasi bağımsızlığı olmazdı (Güngör 1995: 53).

Boyun sosyo-politik karakteri, boduna ve özellikle Türk devletinin bünyevi yapı verdiği için devletin kuruluşunda çözülmesi ve yeniden kurulmasında başlıca manivela durumundadır.

Boylar birliğine bodun denir. Bodun müstakil veya bir il’e tabi olabilirdi. Boylar çoğunlukla soy ve dil birliğine sahip oldukları halde budunların daha ziyade boyların sadece sıkı işbirliğinin meydana getirdiği siyasi topluluklar olduğu anlaşılıyor (Kafesoğlu 1991: 219-220).

Eski Türklerde siyasi, askeri, iktisadi ve kültürel bütün sorunların görüşüldüğü, kararlaştırıldığı büyük meclise “kurultay” adı verilir. En büyük siyasal müessesedir. Töreler konulup veya kaldırılırdı. Başkanın, kağanı seçme yetkisi vardı. Askeri toplandılar sonbaharda, dini toplandılar haziranda yapılırdı (Arsal 1947: 204).

2.3. İl (Devlet)

Eski Türklerde devlet mefhumu il kelimesi ile ifade ediliyordu. İl’in hakiki manası teşkilatlanmış siyasi camiadır, devlettir. Teşkilatlanmış halkın hukuki ismi ise devlettir. İl’in mevcudiyeti hâkimiyetin mevcudiyetine bağlıdır. Hâkimiyetin menşei daima halktır (Arsal 1947: 263-265).

Türklerin en belirgin özelliklerinden biri kuvvetli bir teşkilatçılık kabiliyetine sahip olmalarıdır. Yaşadıkları hayat da onları hürriyete, istiklale alıştırdığı için hiçbir zaman devletsiz olmamışlardır. Gerçekten en az dört bin yıllık tarihlerinde devletsiz kaldıkları yani istiklâllerini tamamıyla kaybettikleri hiçbir zaman olmamıştır (Güngör 1995: 53).

Devlette asıl unsur bütün bir millettir. Millet varsa devlet, devlet varsa millet vardır. Hür ve müstakil bir millet varsa onun mutlaka bir devleti vardır. Egemen bir devlet varsa onu kuran bir millet vardır. Millet bağımsızlığını kaybetmedikçe devlet

vardır. Devlet millete dayandığı ve millet de devamlı ve sürekli olduğu için devamlıdır (Ünal 1975: 24).

Eski Türklere göre bütün dünyanın insanları Türk devletinin halkı, Türk hükümdarı ise dünyanın hakani idi. Her çağda ve her yerde olduğu gibi Türklerde de yüksek bir devlet felsefesi ve bunun yanında bir halk mistisizmi vardır. Türklerin devlet anlayışında toplum hayatının sırları çözülmüş ve pratik hayatta defalarca tecrübe edilmişti (Ögel 1971: 274-275). Turan, Türklerin cihan hâkimiyeti ve mefkûresini ilk defa büyük bir Türk imparatorluğu kuran Hunlar ile bilhassa onların hükümdarı Mete ile başlatır (Turan 1993: 83).

Türklerin cihangirlik vasfı, onların en eski geleneğidir. Türkler Tanrı tarafından efendi kavim olarak seçildiklerine inanırlardı. Bu gelenek İslâmiyet’le zayıflamamış hatta daha da güçlenerek devam etmiştir (Öztuna 1989: 40). Türkler kendilerinin dünyayı idare etmekle görevli olduklarına inanırlardı. Bu görevi onlara Tanrı vermişti.

Tarafsız kaynaklara göre eski Türklerde ikili bir tabakalaşmanın varlığını görmekteyiz. Bunlar; Halk tabakası ile Beyler ve Kağanlar ibaret olmak üzere iki sosyal tabakalaşmanın varlığından bahsedilmektedir. Türkler halk tabakasına yalnızca kara budun da derlerdi (Türkdoğan 1996: 41-50). *Kutadgu Bilig*’de de insanlar dört bölümde ele alınmıştır. Bunlar: Âlimler, Muhtesipler, Kapı kulları, Avam-Halk. Avam halkı ise üç türdür: zenginler, orta halliler, fakirler. Hükümdarın işi, bu tabakalardaki insanları daha üst kademelere yükseltmektir (Başer 1995: 104-105).

3. İctimai ve İktisadi Hayat

Türkler Müslümanlığı benimsemeden önce bir atlı göçebe bozkır ulusu idiler. Kırılık ve dağlık bölgelerde sığır ve daha çok koyun ve at besler, bu yüzden mevsimlere göre sürekli otlak değiştirirlerdi. İktisadi hayat koyun ve at yetiştiriciliği üzerine kurulmuştur. Çok az miktarda tarım yapılırdı. Gelişmiş sanatlar, demircilik ve marangozculuktur. Bu şekilde hayatın tabii tamamlayıcısı avcılıktı. Buna yerleşik

toplular savaşlardan elde edilen ganimetleri de eklemek gerekir. Özel mülkiyet vardır. Otlaklar beyler tarafından boylara paylaştırılır (Doğan 1990: 65) .

Bozkır Türk ekonomisinin esasını, yüksek ovalar ve yaylalar olan bozkır coğrafyanın iklim şartları, çobanlık ve hayvan besleyicilik teşkil ediyordu. Yetiştirilen hayvanlardan attan sonra koyun geliyordu. Öküz bozkır hayvanı değildir. Çünkü bu hayvan sulak, verimli, çiftçilik yapmaya elverişli sahalarda oturanlar için önemli bir hayvandır. Ancak bozkırlının işine pek yaramaz. Domuzun ise, Türkler tarihleri boyunca İslamiyet’ten önce dahi beslemedikleri ve etine yemekten de hoşlanmamışlardır (Kafesoğlu 1991: 304-305).

Türkler yazın yaylaklarda çadırlarda yaşarken, kışın ise barınmak üzere inşa ettikleri evlerde yaşarlardı. Çin kaynaklarına göre su ile sebze yi çevreden tedarik ettikleri ve hayvancılık ve avcılıkla geçindikleri bilinmektedir. Beslenen hayvanların en önemlileri at ile koyundur. Başlıca geçim kaynağı hayvancılık olmakla birlikte tarım ile de uğraştıkları, maden işledikleri de bilinmektedir (Ahmetbeyoğlu 2016: 21).

Türk devletleri komşu milletlere başta at olmak üzere canlı hayvan, konserve et, deri, kösele, kürk, hayvani gıdalar satarlar, karşılığında hububat ve giyim eşyası alırlardı (Kafesoğlu 1991: 312).

4. Din

Eski Türkler XI. Asırda İslamiyet umumi ve milli bir din haline gelinceye kadar Şamanilik büyük göçebe kitleler arasında hâkim bulunuyordu. Hunlar devrinde “Tanrı” kelimesi hem göğü hem de ulûhiyeti ifade ediyordu. Bu devrin hükümdarlarına verilen “Tanrı kutu” unvanı da Türklerin ilahi hâkimiyet telâkkisinin başlangıcını, gökle alakalı olduğunu ve tek Allah inancına doğru bir tekâmülün mevcudiyetini gösterir (Turan 1994: 48).

Eski Türkler din’e “nom” adı verirlerdi. Din kitabına da “num” derlerdi. Türk dininin ruhani başkanına “toyon” adı verilirdi. “Şaman “ kelimesi bu “kam” kelimesinden doğmuştur. Şamanizm eski Türklerde, kehânetin(falcılığın) ve ruhsal

tıbbın(doktorluk) ismidir. Ancak Şamanizm daha önceki “ana-üstün totemizm” döneminde bir dindi. Toyonzimden sonra ise sihir-büyü durumuna dönüştü. Bu nedenledir ki daha sonraları Şamanizm Türklerin dini değil, bir büyü sistemi olmuştur (Gökalp 1995: 25-26). Şamanlık, değişik biçimlenmeleri ve görünümleri olmakla birlikte evrenseldir. Bu inanç sistemi, kandaş toplumun örgütselliğini de açıklayan sosyal bir temeldir. Şamanlığın işleyiş yoluyla sürdürülen birliktelik, kolektif eylem; toplumsal örgütlüğün dayanağı olduğu gibi, bu örgütlüğün sağladığı gelenek-görenek platformu da şamanlığın işlevselliğini sürdürmesini mümkün kılmıştır (Hassan 1997: 289) . Türk milleti en eski devirlerden beri, daima dindar bir millet olagelmıştır. Asla dinsiz olmamıştır. Aile ve köy devletleri döneminde Türklerin aile ve köy devletleri kadar ilahı vardır. Şehir devletleri kurulunca ilahların adedi şehir devletleri kadar azaldı. Devletler kurulunca ilahların adedi devlet adedi kadar azaldı. Tek Allah inancı, Musevilikten, Hıristiyanlıktan ve Müslümanlıktan çok önce teşekkül etmiştir. İnançlarına göre, kâinatı yaratan kendileri değildir. Kâinatı yaratan, bütün varlıkların üstünde bir Allah vardır ve bunun adı Tanrıdır (Ünal 1975: 24).

Türkler gök tanrı dinindedir. Moğolların tersine Türk kabilelerinde şamanlık görülür. Gök Tanrı dininin peygamberi, kutsal kitabı, mabedi, düzenlenmiş ibadeti yoktur. Tek tanrı vardır. Fakat bu âlemlerin tanrısı değil, sadece Türklerin tanrısıdır. Gök, toprak ve su kutsaldır. Ölüler de gömülür (Öztuna 1990: 123).

Bilindiği üzere Türkler tarihe göçebe bir millet olarak geçmiştir. Bu göçebelik yıllarında çok geniş coğrafi sahaya yayılmışlar dil, din, ırk ve kültür bakımından tamamen farklı birçok kavimlerle birlikte yaşamak durumunda kalmışlardır. Bu tür sosyal ve siyasi temaslar neticesinde kültür etkileşimi de kendiliğinden ortaya çıkmıştır. Bu etkileşim türklerin dini hayatında kendini göstermiş ve farklı dinlerin milli değerleri çöküntüye uğratacak olumsuz gelişmelere sebebiyet verdikleri görülmüştür. Türkler arasında kısmen de yayılmaya başlayan Ari ve Sami kökenli dinler(Hıristiyanlık, Budizm, Zerdüştlük vb.) Türklerin mertlik, cengâverlik gibi bir takım milli duyguları ve karakterlerini yıkıcı ve törpüleyici olmuştur.

İslam dininin bizzat Türk toplumuna kazandırdığı yeni kültürel değerler yani dinamizm ve ruh yapısıdır. Aslında İslam dini Türk’ün milli karakteri ve askerlik ruhu üzerine yaptığı tesirler bakımdan önem arz etmektedir (Kitapçı Trhsz: 61-62).

Türklerin dini sistemleri hakkında, bizzat kendi görüşlerini yansıtan yazıtlar önemlidir. Kül Tigin yazıtlarında şöyle bir ifade geçmektedir. “zamanı Tanrı yaşar. İnsanoğlu hep ölmek için türemiştir.” Bunu anlamı, Tanrının ölümsüz, insanın ise ölümlü olduğudur. Bu da bize göstermektedir ki evrensel dinlere yaklaşan bir “Tanrı” anlayışı hâkimdir. Ancak bu yukarıda da belirtildiği gibi Türk Tanrısıdır, başka bir milletin tanrısı değildir. Evreni de yaratan o’dur. Yere, suya kutsallık veren de o’dur (Türdoğan 1996: 187).

Bozkır Türk topluluklarının asıl dini Gök-Tanrı dini idi. Eski çağlarda başka hiçbir kavim ile iştiraki olmayan bu inanç sisteminde Tengri(Tanrı) en yüksek varlık olarak itikadın merkezinde yer almıştır. Yaratıcı, tam iktidar sahibi idi. Aynı zamanda semavi özelliğe sahip olup çok kere “Gök-Tanrı” diye anılıyordu. Gök-Tanrı inancının, toprakla ilgisi olmadığı için, avcı, çoban ve hayvan besleyici topluluklara mahsus bulunduğu, bu itibarla menşenin Asya bozkırlarına bağlanması gerektiği araştırmacılar tarafından kabul edilmiştir (Kafesoğlu 1991: 295).

5.Hukuk

Türklerde içtimai hayatı tanzim eden mecburi kaidelere töre denir. Töre, devlet düzenidir. Aynı zamanda bu düzenden doğan devlet gücüdür (Ögel 1971: 473). Yazılmış kanunlardan başka yazılmamış alışkanlıklarda törenin içindedir. Dahası hukuksal töreden başka dinsel ve ahlaksal törelerde vardır. Öyleyse Türk töresi eski Türklere atalarından kalan bütün kuralların toplamı demektir (Gökalp 1997: 17). Türk töresi, ağır cezalar içermektedir. Töreye göre, adam öldüren, evli bir kadınla zina yapan, hırsızlık yapan ve atların koşum takımlarını çalanlar idam ediliyordu. Vatana ihanet edenler ve askerlikten kaçanlar ise doğrudan idam ediliyordu (Ahmetbeyoğlu 2016: 21).

Töre üç kaynaktan meydana gelir: “1-Halk. Bir kısım hukuki kaideler doğrudan doğruya halk içinde zuhur etmiş esaslardır. Bunlar anane şeklinde nesilden nesile intikal eder; 2-Han. Hanın kanun yapma (teşrii) teşebbüsleri sayesinde vücuda gelen kaidelerdir; 3-Kurultay. Beylerin kurultayda aldıkları kararlar” (Arsal 1947: 288).

Törenin anayasa hükmünde değişmez prensipleri vardır. Könilik(adalet), uzluk(iyilik), tuzluk(eşitlik), kişilik.

Türklerin kanunları orijinal milli kanunlardır. Türklerin hukuk yaratıcı bir millet olmaları devlet kurucu bir millet olmalarının bir neticesidir. Çünkü hukuk devletle doğar (Arsal 1947: 290 v.d.). Töre hükümleri değişmez kalıplar değildir. Bir sosyal-hukuki normlar toplamı olarak töre, çevre ve imkânlarla uygun yaşayabilmenin gerekli kıldığı yeniliklere açıktır. Devletlerin teorilerle değil fakat sosyal gerçeklere uygun şekilde idare edileceğine çoktan inanmış Türk hükümdarları, yerine ve zamanın şartlarına göre ve meclislerin onayını almak üzere töreye yeni hükümler getirebiliyorlardı (Kafesoğlu 1991: 234).

Sonuç

Bu çalışma, günümüzde üç kıtada kültür ve uygarlık izlerini sürdüren Türk milletinin zaman süreci içinde orta Asya topluluklarının sosyo-kültürel yapısını genel hatlarıyla irdelediğimiz Türk tarihinin sosyolojisi çalışmasıdır.

Çin resmi kaynaklardan sağlanan belgelere dayanarak yapılan değerlendirmeler Türk tarihinin hiç değilse M.Ö. 11. Yüzyıla kadar götürülmüştür. Yine kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre Türk tarihi devlet olarak Asya Hunları ile başlamaktadır. Türk soyu, çeşitli sebeplerle gerek milattan önce gerekse milattan sonra değişik bölgelere yayılmışlardır. Bozkırlı ve hareketli bir hayat tarzı olan Türkler, askeri başarıları ve teşkilatlanmaları ile dikkat çekmiş farklı coğrafyalarda birçok devlet vücuda getirmişlerdir. Çin ile olan münasebetleri, teşkilatları, sosyal hayatları, ekonomik yapıları, günlük yaşamları, örf ve âdetleri hakkında bize bilgiler vermektedir. Türklerin yaşamış olduğu coğrafi sahanın genişliği Türk tarihin değerlendirilmesinin

zorluğunu ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla Türk tarihinin belirli zaman kesimini bütün halinde değerlendirmek kolay görünmemektedir. Türk kültürlerinin siyasal, toplumsal, hukuksal, iktisadi ve kültürel yönlerden birbirlerinden ayrılması sonucunu doğurmuştur.

Tarihsel olguları bir sistem içinde incelerken insanlar arası ilişkiler düzeni, toplumsal statü ve roller, tutku ve amaçlar hepsi örgütlenmiş bir bütün olarak karşımıza çıkar. Burada da tek tek insanlar yoktur. Tek tek insanların yerini alan ve onların tutum ve davranış biçimlerini tüm özellikleriyle yansıtan bir Türk insanı, bir ideal tip vardır.

Türk tarihinin kökenlerine inmenin bir diğer nedeni de milli devlet niteliği kazanmış modern bir toplumun kendine dönüşünü hazırlamaktır. Tarihi yapan akıl, mantık, muhakeme değil, belki bunlardan ziyade duygulardır.

KAYNAKÇA

- AHMETBEYOĞLU, Ali (ed). (2016). *Orta Asya Türk Tarihi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- ARSAL, S. Maksudi (1947). *Türk Tarihi ve Hukuk*, İstanbul: İstanbul Üniv. Yayınları.
- BAŞER, Said (1995). *Kutadgu Bilig’de Kut ve Töreden Sevgi Toplumuna*, İstanbul: Seynev Yayınları.
- BİLGİSEVEN, K. Amiran (1986). *Genel Sosyoloji*, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- DOĞAN, Mehmet (1990). *Tarih ve Toplum*, Ankara.
- GÖKALP, Ziya (1995). *Türk Medeniyeti Tarihi*, İstanbul: Toker Yayınları.
- GÖKALP, Ziya (1986). *Türk Töresi*, haz. Yusuf Çotuksözen, İstanbul: Hamle Yayınları.
- GÜNGÖR, Erol (1995). *Tarihte Türkler*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- GÜVENÇ, Bozkurt (1996). *Türk Kimliği*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- HASSAN, Ümit (1997). *Osmanlı Devletine Kadar Türkler*, ed. Sina Akşin, İstanbul: Cem Yayınevi.
- KAFESOĞLU, İbrahim (1991). *Türk Milli Kültürü*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- KİTAPÇI, Zekeriya (trhsz). *Yeni İslam Tarihi ve Türkler*, c. 1, Ankara: Türkeli Yayınları.
- NİYAZI, Mehmet (1995). *Türk Devlet Felsefesi*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- ÖGEL, Bahaeddin (1971). *Türk Mitolojisi*, c. 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÖGEL, Bahaeddin (1998). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları 2*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- ÖZTUNA, Yılmaz (1989). *Türk Tarihinden Yapraklar*, İstanbul: M.E.B.
- ÖZTUNA, Yılmaz (1990). *Devletler ve Hanedanlar*, c. 3, Ankara: Kültür Bak. Yayınları.
- TURAN, Osman (1994). *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- TÜRKDOĞAN, Orhan (1996). *Türk Tarihinin Sosyolojisi*, İstanbul: Turan Yayınları.
- ÜNAL, Tahsin (1975). *Türk’ün Sosyo Ekonomik Tarihi*, Konya: Milli Ülkü Yayınları.